

מערך שיעור במשנה עירובין פ"ז א-ה - הצעה להוראה

פתיחה

במאמר זה מובא בפני הקורא מערך של סדרת שיעורים, המתארים הוראה של מספר משניות במסכת עירובין (פ"ז משניות א-ה). אמנם כל יחידה מיוחדת ושונה מאחרות, ברם אף על פי כן ניתן למצוא בשיעורים הללו יסודות ומרכיבים שיכולים להוות שלד לשיעורי משנה רבים. הייחוד של מערך זה הוא בציורים המשמשים בסיס ללימוד, וכוונתי להדגים כיצד לנצל את הגרפיקה לצורכי הוראת המשנה. בשיעורים האלה נועדה הגרפיקה לעורר את הלומד למחשבה יותר מאשר להבהיר מושגים. הוראת משניות אלה מתוארת בפרוט רב, וכמובן שכל מורה חייב להתאים את ההוראה ליכולת תלמידיו ולזמן העומד לרשותו. בסוף המאמר מובאת סדרה של תרשימים ממוספרים המלווים את תהליך הלמידה מראשיתו ועד סופו, ובגוף המאמר ישנן הפניות לתרשימים אלה תוך ציון מספרו של התרשים הנחוץ. במאמר מתוארים אחד עשר שלבים בהוראה, אך כאמור לעיל, אפשר לצמצם את מספרם בהתאם לתנאים העומדים לרשותו של כל מורה.

שלב א' - נושא המשנה

"מהו נושא המשנה?" שאלה זו פותחת בדרך כלל את הלימוד ומופנית אל התלמידים. התלמידים מתבקשים לעיין במשנה ולהציע את תשובותיהם, אותן יש לכתוב על הלוח. ניתוח התשובות הוא חלק מעניין כשלעצמו, ומכניס את התלמידים לאווירת הלימוד מתוך מוטיבציה. התהליך כולל השמטת תשובות שאינן מתמקדות בנושא, תוך ניסיון להגיע לתשובה קצרה וממצה. את התשובה המתקבלת יעתיקו התלמידים במסגרת המתאימה שבראש תרשים מס' 1.

שלב ב' - חלקי המשנה

בדרך כלל מדובר בחלוקה פנימית של משנה אחת. במקרה שלנו החלקים מצויים בחמש המשניות, ולעתים יש שני חלקים במשנה אחת.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

- כאן משמש להם תרשים מס' 1 לעזר, בהתחשב בעובדה שבמשניות נכללים מקרים שאינם מוכרים לתלמידים.
העבודה תיעשה בכמה שלבים :
- א. קביעת גבולותיו של כל נושא - מלת פתיחה ומלת סיום.
ב. הצבעה על הציור המתאים לכל נושא - בתרשים מס' 1.
(כגון: תמונה ה' מתאימה למקרה "חריץ שבין 2 חצרות...", המובא במשנה ג ובתחילת משנה ד).
ג. אם בידי התלמידים ישנו צילום של המשנה, ניתן לסמן בו (בעט זרחני) בגוונים שונים כל מקרה ומקרה.

שלב ג' - מילים וביטויים קשים

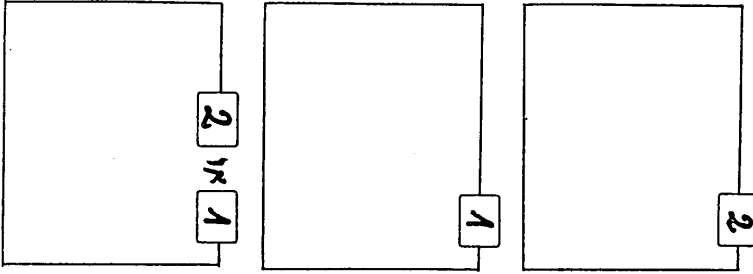
התלמידים מתבקשים לכתוב במחברותיהם את המילים והביטויים הקשים בהם הם נתקלים במהלך עיונם המוקדם במשנה, עוד בטרם נלמד הנושא.
מטרת שלב זה היא לפקוח את עיני המורה לקשיים בהם נתקלים התלמידים. לא פעם אין המורים מודעים ורגישים די הצורך לביטויים שאינם ברורים לתלמידים, ונדמה להם שאין מקום להתעכב עליהם ולהבהירם.
במשניות שלנו סביר להניח שהתלמידים יכתבו בן השאר את הביטויים: "ארבעה על ארבעה", "מערבין שנים", "מערבין אחד", "נפרץ עד עשר" וכו' וכו'.
לאחר שנכתבו המילים בידי התלמידים, יירשמו הביטויים על הלוח והמורה יתייחס אליהם תוך כדי הלמידה.

שלב ד' - UNSEEN

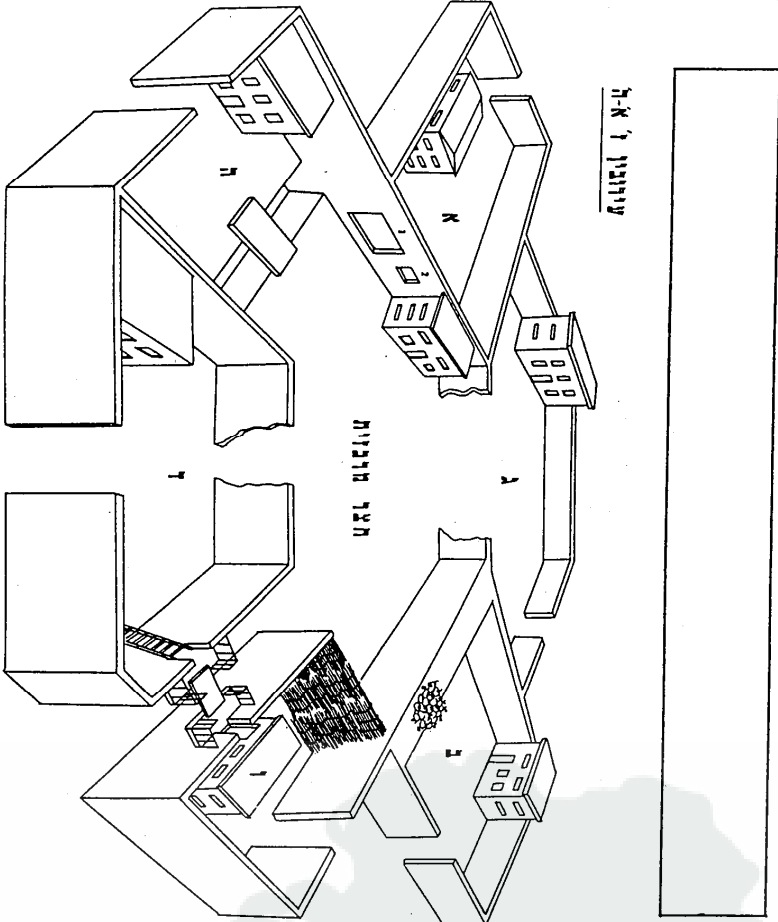
שלב זה הוא שלב מרכזי מאוד בשיעור זה ובשיעורי המשנה שלי בכלל, ויש בו גירוי עצום. התלמידים מופנים לעיין בתרשים ולהתייחס לבעייה המוצגת בפניהם.
כהמשך לשלב א' - "נושא המשנה" ושלב ב' - "חלקי המשנה", ולמשימות שנלוו לכל אחד מהם, נמשך בשלב זה להעמיק את המעורבות של התלמידים בשיעור מתוך יוזמה שלהם.
ולעצם העניין :

התלמידים מתבקשים לעיין בתרשים מס' 1 ולחלק את כל המקרים לשלוש קבוצות. ברור שמחשבותיהם מתפרסות לכיוונים שונים, אולם בעזרת הכוונה ללשון המשניות בסיום כל מקרה - יגיעו התלמידים לחלוקה המתבקשת, ויבינו כי המקרים בקבוצת משניות זו מתחלקים לשלושה סוגים :

הכלל הקובע
מתן מערכים:

נושא המסעדות:

תרשים 1

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

- א. "מערבים אחד" – השכנים הגרים בשתי החצרות הסמוכות חייבים לערב ביחד.
- ב. "מערבים שנים" – אין השכנים הגרים בשתי החצרות הסמוכות יכולים לערב יחד.
- ג. "רצו – מערבים אחד, רצו – מערבים שניים" – ההחלטה עם לערב יחד עם החצר הסמוכה נתונה לבחירתם של בעלי החצרות.

הסבר קצר לביטויים אלו יבהיר לתלמידים את השאלות הבסיסיות:

1. מי חייב לערב עירוב אחד עם החצר המרכזית? ("מערבין אחד").
2. מי אינו יכול לערב עם החצר המרכזית, והוא מערב לעצמו והחצר המרכזית מערכת לעצמה? ("מערבין שניים").
3. באיזה מקרים רשאים בני החצר להחליט אם מערבים אחד או שנים?
[וכאן המקום להעיר: התרשים מרכז את כל המקרים שבמשניות סביב ציר אחד (החצר המרכזית). אפשר היה להציג כל מקרה בצורה עצמאית כפי שהדברים מובאים במבחן שבסוף המאמר. אולם ריכוז הדברים סביב ציר אחד מיקל על התלמיד].

לאחר זמן מסויים שיוקצה לתלמידים (ויש צורך להקפיד שפרק זמן זה יעבור בדממה ותוך מתן שהות לכולם להתרכז ולחשוב) יתבקשו התלמידים לגבש שלושה כללים אותם יכתבו במסגרות המצויות בתרשים 2. שלושת הכללים, בניסוח חפשי:

- א. מערבים שניים כאשר אין כל מעבר סביב בין החצר לחצר מרכזית.
 - ב. מערבים אחד כאשר החצר פרוצה לחצר המרכזית ואין לה היקף עצמאי של ד' מחיצות.
 - ג. מערבים אחד או שניים כאשר יש פתח בין החצר לבין החצר המרכזית, בני החצר רשאים להחליט כיצד רוצים הם לערב.
- (כדי להקל על המשך המהלך ישמשו המספרים 1, 2, 1-2 כביטוי לאופן העירוב כפי שפירטנו זה עתה. 1 = מערבים אחד; 2 = מערבים שניים; 1-2 = רצו מערבים אחד, רצו מערבים שניים.)

שלב ה' – צביעה

צביעת קטעי המשנה בדף טקסט המשנה על פי שלוש הקטגוריות שהוזכרו בשלב ד'. רצוי להקפיד, שכל התלמידים יסמנו באותם גוונים כל אחת מן הקטגוריות. בשלב זה קיימת כבר שליטה בסיסית בחומר והצבע מאפשר לתלמיד להבחין בין המקרים השונים ולאתרם בלשון המשנה. הצביעה (מומלץ לעשותה בטוש זרחני) אהובה

UNSEEN

על התלמידים ומגוונת את הפעילות, והיא גם מקנה להם מיומנות.

שלב ו' – לימוד המשנה

קריאת המשנה עם מפרשיה ע"י המורה, תוך התייחסות לפרטים המתווספים כתוצאה מעיון בברטנורה (או פרשן אחר, לפי בחירת המורה) ותוך כדי הסבר הביטויים שהתקשו בהם התלמידים בעיונם הראשוני.

נושאים המוצעים לדיון, תוך כדי קריאת מפרשי (המשנה (דוגמאות):

1. "חלון בתוך עשרה" – החידוש שאף אם חלקו בתוך י' נחשב פתח.
2. "מערבין אחד" – היכן יונח העירוב?
3. ההבדל בין חצר מקורה לשאינה מקורה לגבי דיני החלון שמעל י'.
4. "כותל רחב ארבעה" למה דווקא רחב זה, ומה יהיה דינו בפחות מ-4?
5. פירות שעל גבי כותל רחב ד' – להיכן מותר ולהיכן אסור להורידם.
6. הזיקה בין חריץ למחיצה, ומדוע דווקא צריכים חריץ לכל רוחב החצר?
7. חריץ רחב ארבעה – למה דווקא רחב זה ולא פחות ממנו?
8. מה ההבדל בין חריץ שמלאוהו בקש ותבן למלאוהו בעפר וצרורות?
9. "נסר רחב ארבעה" – למה לא פחות?
10. "מתבן שבין שתי חצרות" – מה החידושים סביב מחיצה זו?

לפני ההתייחסות לשאלות שמעלה הברטנורה, טוב לשאול את התלמידים: מה מוסיף ומחדש הברטנורה מעבר לפשט?

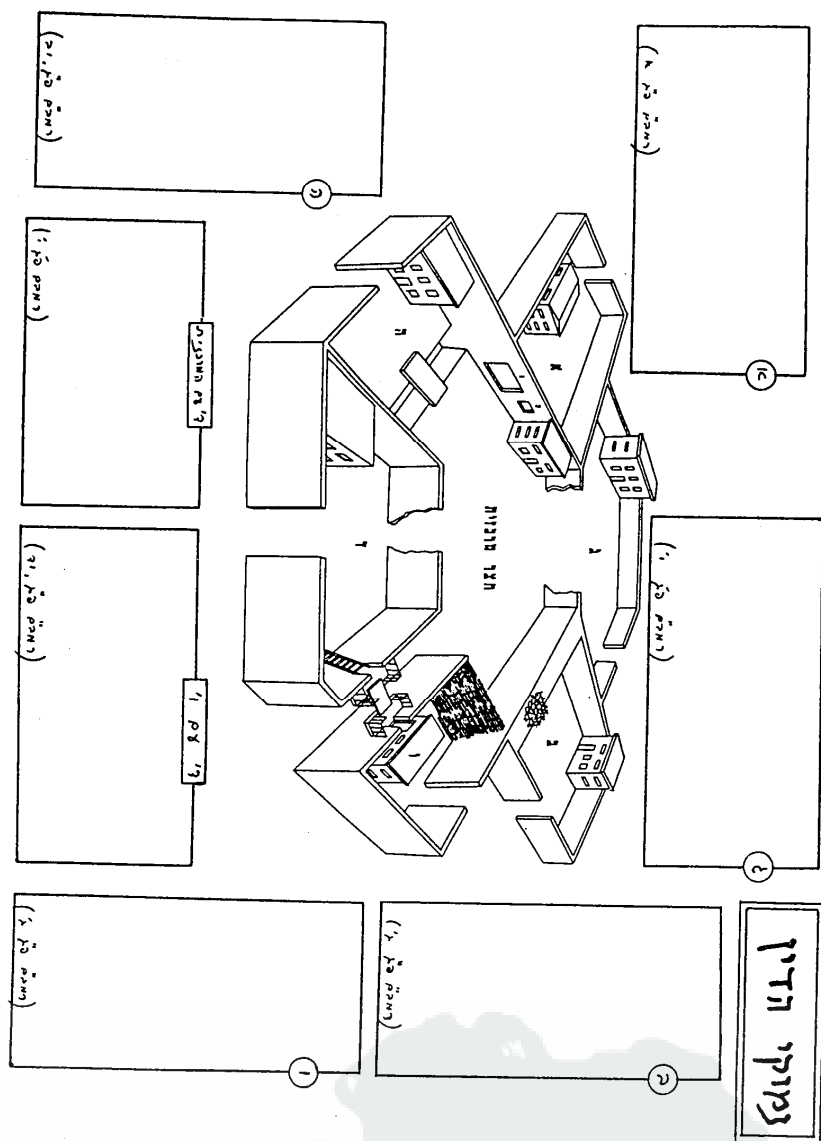
ברור שלא ניתן לדון בכל דיבור ודיבור של המפרשים ע"י הצגת הדברים בצורה זו, אולם מדי פעם כדאי לנקוט בצורה זו כדי לחדד את מוחם של הלומדים.

שלב ז' – חזרה וסיכום

בשלב זה יהיו לפני התלמידים תרשימים 3,4,5, ללא משניות. המורה יקרא קטע מתוך המשנה והתלמידים יצטרכו להשיב:

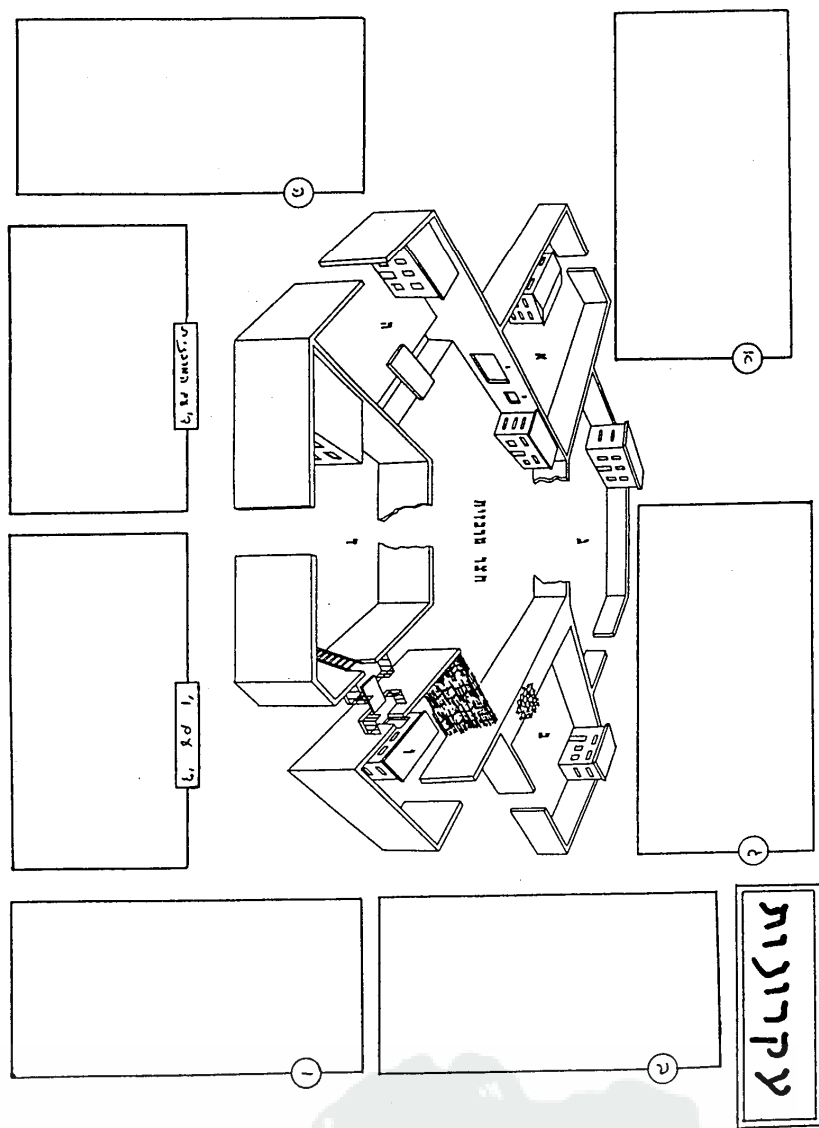
- א. לאיזו חצר מתייחס הקטע (א-ה)?
 - ב. כיצד מערבין? (1, 2, או 1-2).
- התשובה הנכונה תירשם ע"י התלמידים בתוך העיגול המקווקו המצוי בכל אחת מן החצרות שבתרשימים.
- ג. מה הנימוק לדין?
1. נימוק בע"פ – מפי התלמידים.
 2. קריאת הדין והנימוק המופיעים ברמב"ם (אפשר לצלם לתלמידים).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

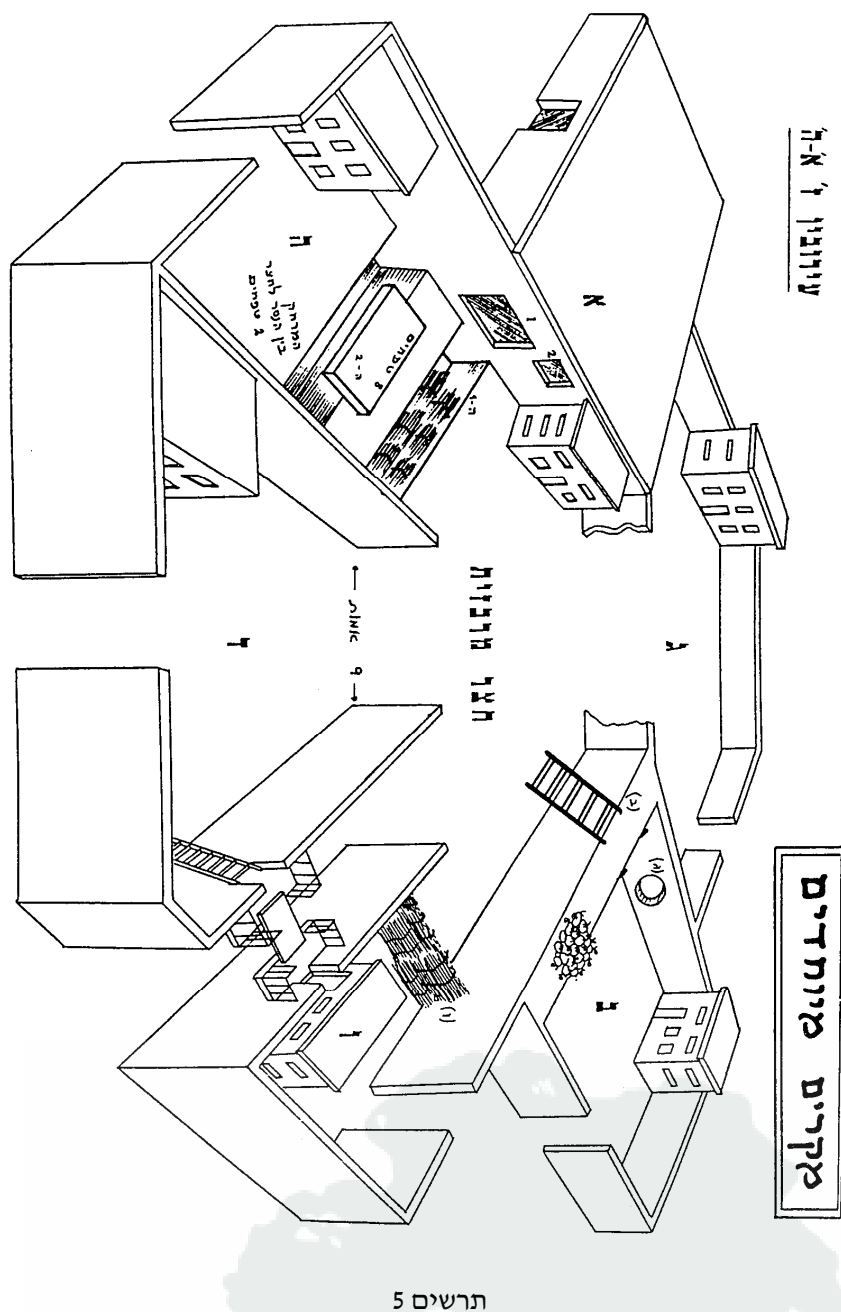
תרשים 3

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

תרשים 4

נטועים ב (כסלו תשנ"ה)

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

3. סיכום הדברים בכתב.
- ד. מהו העיקרון הכללי שלמדנו מכל אחד מן המקרים?
לאחר קבלת תשובה בע"פ, יירשמו הדברים במסגרת המתאימה בתרשים מס' 4.
לדוגמא: חצר ה' –
- א. כשם שמחיצה עומדת (קיר) מהווה הפרדה, כך גם דינו של חריץ עמוק י'.
- ב. אם רוחב החריץ פחות מ'ד' טפחים, אין הוא מהווה מחיצה (כי ניתן לעבור בקלות מצד לצד).
- ג. נסר רחב ד' הרי הוא כפתח (רחב ד') לכל דבר.

שלב ח' – מקרים מיוחדים

שלב זה פותח את חלקו הבא של הנושא, והוא מהווה שלב של הרחבה והעמקה. לאחר עיון במפרשי המשנה וברמב"ם, ליקטתי מתוכם מקרים מיוחדים לכל אחד מן המקרים שבתרשים. מקרים אלו הם תוספת או שינוי בנתונים המובאים במשנה ודורשים מן התלמיד להתמודד עם עקרונות ומצבים נוספים.

- תרשים 5 מבטא את מכלול השינויים, כדלקמן:
- חצר א' – החצר כוסתה בגג.
- חצר ב' – נוספו סולמות משני צידי המחיצה.
- חצר ג' – נוסף חלון עגול במחיצה בינה לבין חצר ב'.
- חצר ד' – המחיצה הפונה לחצר המרכזית איננה.
- חצר ה' – א. נוסף חריץ ובו מילוי קש.
ב. הנסר הוצב לרוחב החריץ השני.
- חצר ו' – פחת גובהו של המתבן שהיווה מחיצה בין חצר ו' לחצר המרכזית.

לאחר התבוננות בתרשים, וללא עזרת המורה יכתבו התלמידים את השינויים בטור המתאים בטבלה שבתרשים 5א. השאלה המתעוררת עתה היא: האם בעקבות השינויים השתנה מעמדן של החצרות?
שאלה זו תופנה אל התלמידים אשר יעיינו ברמב"ם במקור המצויין בכל אחת מן השורות והם יציעו את תשובותיהם.
יתנהל דיון אודות כל אחד מן השינויים תוך כדי למידת העקרונות הנובעים מכל שינוי.
את התשובות לכל מקרה, ישלימו התלמידים בטבלה שבתרשים 5א.

לדוגמא: חצר ד'.

מחיצה רגילה שהיה בה פתח – הוסרה לחלוטין. למרות שפירצה מבטלת מחיצה רק מעשר

הוצאת תבונות
מכללת הרצוג

מקרים מיוחדים

מה השלכות השנוי על בני החצר לעומת המצב שהיה לפני כן? (צור 3)	מה השתנה בחצר?	חצר
(מב"ם פי"ג, ב')		א
(מב"ם פי"ג, ג', ד')		ב
(מב"ם פי"ג, ב')		ג
(מב"ם פי"ג, כ"ד)		ד
(מב"ם פי"ג, י"ב)		ה-1
(מב"ם פי"ג, י"א)		ה-2
(מב"ם פי"ג, כ"ח)		ו

תרשים 5א

נטועים ב (כסלו תשנ"ה)

אמות ומעלה ובמקרה שלנו המרחק בין המחיצה הימנית לשמאלית הוא רק 9 אמות, אעפ"כ יש לחלל שנוצר דין פירצה כיוון שלא נשארו "גיפופין" (= שאריות של מחיצה) משום צד, וחצר ד' חייבת לערב עירוב אחד עם המרכזית, בעוד שקודם לכן היתה במעמד שונה (1-2).

שלב ט' – הרחבה והעמקה (לתלמידים מיוחדים)

תרשים 6 מהווה שלב נוסף בנייתו והעמקה של יחידה אחת מן החומר, הבאה ללמד על הכלל כולו.

בדף מופיעות 19 שאלות להרחבה ולהעמקה בסוגיית "חריץ שבין שתי חצרות", כשבצידן תרשים המציג את המקרים השונים. אליהם יש לצרף מקורות הלכתיים, שעיון בהם מסייע למעיין להגיע לתשובות הנכונות. זוהי דוגמה המראה עד כמה ניתן להוסיף להרחיב ולהעמיק ולהציב אתגר בפני הלומד. למרות שיש כאן סטייה מן הלימוד הישיר של המשנה, תורמות המשימות האלו תרומה חשובה לחיות השעור ולגיוונו. שלב זה הוצא ממערך השלבים הקודמים בשל היותו חריג ללומד הרגיל, אולם כל המעוניין להתמודד עימו – יוכל, ובע"ה יצליח.

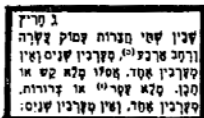
שלב י' – שיעורי בית

מטרת שיעורי הבית להמשיך ולפתח את המחשבה, ולכן חשוב, לדעתי, שלא יהיו השאלות בתחום השינון והזיכרון, בסגנון: "מי אמר? מה המחלוקת? כמה מקרים?", אלא יתמקדו ברעיונות ובמושגים החדשים שנרכשו במהלך יחידת הלימוד.

שאלות לדוגמא:

1. "סתום – כמאן דמליא דמי": מה פירוש הביטוי ובקשר למה הובא? (אפשר לנסח זאת אחרת: מה ההבדל לדינא אם חצר א' מקורה אם לא?)
2. "פתח מקצתו מתחת ל"י שמיה פתח" - הסבר את הביטוי וציין בקשר למה נאמר הדבר.
3. מהי "פרצה", ומה דינו של מקום שאחת ממחיצותיו נפרצה למקום אחר?
4. "חלון עגול שמיה פתח אם יש בו כדי לרבע ד' על ד' טפחים". הסבר את המשפט! בקשר למה נאמר הדבר?
5. מה מעמד הפירות (ולאן ניתן לטלטלם) אם הונחו על גבי מחיצה גבוהה י' ורחבה ד' החוצצת בין 2 חצרות? מה יהיה הדין במחיצה שרוחבה פחות מד'?
6. מחיצה שנמעטה בשבת: א. מה דינה? ב. בקשר למה הוזכר הדבר במשנתנו?
7. מהן המידות של חלל במחיצה כדי להחשב כ"פתח"?

מכללת הרצוג

יחריץ שבין שתי חצרות" ... (עירובין פרק ז' משנה ג')

עבודה: (התשובה- במקור הרצ"ב, המספרים תואמים את מס' השאלה ותרשים העזר)

1. מהן מידות החריץ (רוחב, עומק ורוחל) ע"מ שימשש מפריד בין שני חצורות?
2. למה מדמים אנו חריץ שמידותיו הן המידות המופיעות בשאלה 1?
3. למה מדמים אנו חריץ העובר לרוחבו של השטח, למעט די טפחים?
4. מה דינו של חריץ שרוחבו 3 טפחים בלבד? נמק!
5. מה דינו של חריץ שמילאוהו בקש ובתבן הראויים למאכל בהמה? נמק!
6. מה דינו של חריץ שמילאוהו בעפר או בקש טרוח שאינו ראוי למאכל בהמה? נמק!
7. האט חייב אדם לומר בפירוש שהוא לא תחכוך להשתמש בחומר הממלא את החריץ?
8. מתי מלוי עפר בחריץ מחייב את שתי החצורות לערב יחד?
9. חריץ יי שמילא את קרקעיתו בטפח עפר לכל אורכו-מה דינו? נמק!
10. מה השוני המהותי בין עפר לבין קש הממלאים את החריץ?
11. מה משמעות הכנסת פירות לתוך חריץ לדעת הי"א בטעף סז"ז? נמק!
12. במה מגבילים המגן אברהם וביאור הגר"א את דעת הי"א?
13. מה דינו של נטר שהוצב ע"ג החריץ מצד לצד ואין רוחבו די טפחים? נמק!
14. מהי הגדרת "פתח" ומהי הגדרת "פירצה" לגבי רוחב הנטר?
15. מהעמיד מסי נדרים זה בצד זה ובטה"כ רוחבם 12 אמות, כמה מערביים? נמק!
16. מהעמיד נטר שאורכו 15 אמות לאורך החריץ באופן שמיטת הלול - 2 טפ', כמה מערביים? נמק!
17. חריץ, עומק לאחד יי ולשני לא, כמה מערביים? נמק!
18. עומק לאחד יי ולשני פחות, למי זכות שמוש בחריץ, נמק!
19. כמה יכול להיות תחליף לנטר ברוחב די ובאיזה זנא?

תרשים 6

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

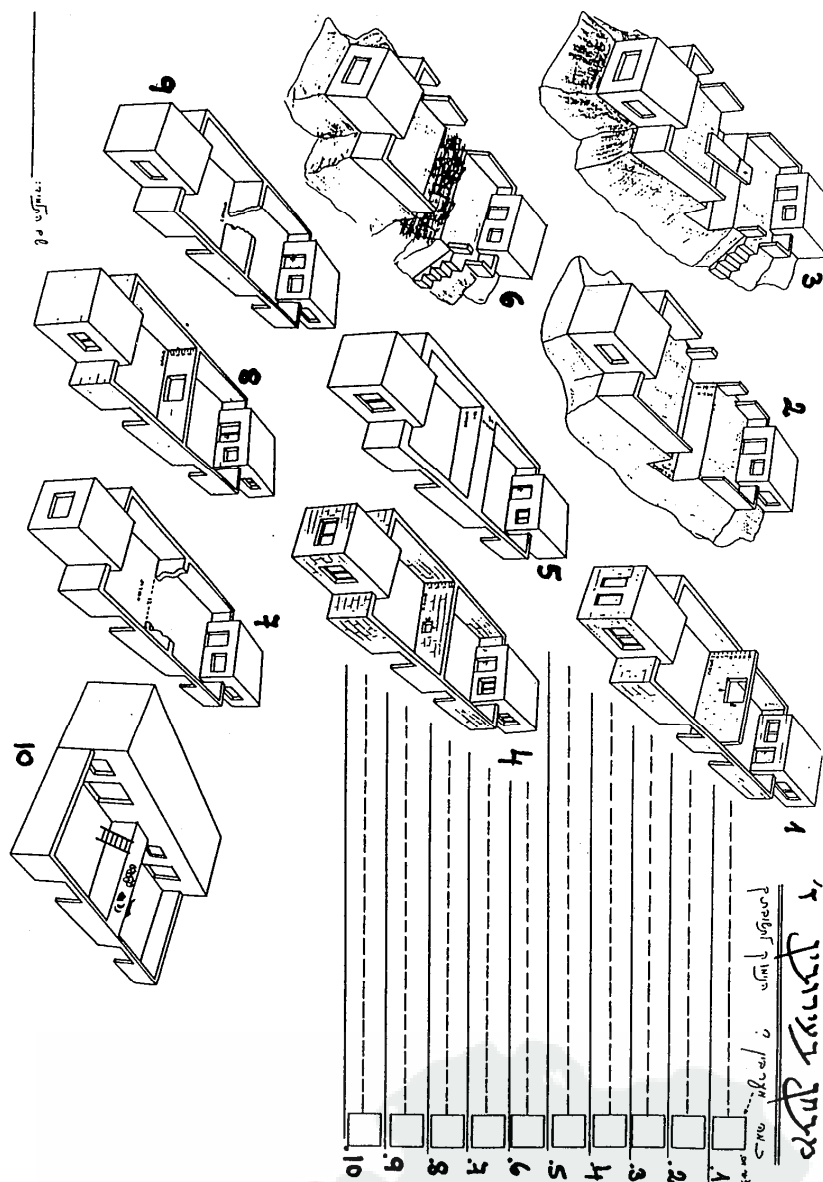
8. מה ההשפעה לדינא אם הנחתי סולמות משני צידי מחיצה גבוהה י' המצויה בין שתי חצרות? נמק!
9. נפרצה מחיצה לכל אורכה, אע"פ שהחלל שנוצר הוא פחות מ'י' אמות. מה הדין? מה הפיתרון להכשיר את החצר להיחשב שוב כרשות עצמאית?
10. "נסר" – מה מידותיו וכח עמידותו כדי שייחשב כתח?
11. חריץ – מה עומקו כדי להיחשב כמחיצה?
- א. מה חייב להיות הרוחב של החריץ כדי שייחשב מחיצה?
- ב. מדוע בעניין זה יש הבדל בין חריץ למחיצה?
12. נסר שהונח לרוחבו באופן שחציו מעל החריץ ונותר חלל ב' מצד לצד. מה הדין?
13. חריץ שמילאוהו קש וחריץ שמילאוהו בעפר וצורות – מה ההבדל ביניהם לדינא ומדוע?

שלב יא – מבחן

המבחן (המופיע בתרשים 7) אינו שגרתי, והוא דורש מהתלמיד להכיר וליישם את העקרונות אשר למד בשיעורי המשנה. המקרים שנידונו בשיעורים אלו מופיעים במבחן, לא סביב חצר מרכזית, כפי שהורגל בשיעור, אלא כל מקרה כיחידה עצמאית. השינוי בא לבחון אם היסודות נקנו, כי אז אין חשש שהשינוי בתרשים יביא לטעויות. הריבוע שבצד כל תשובה נועד לציין את הדין בכל מקרה. על התלמיד לכתוב 1, 2, או 1-2, ולנמק את בחירתו. טעות בהצבת הקטגוריה המתאימה משחררת את בודק המבחן מן ההמשך, אם כי לשם ההגינות והסקרנות כדאי לראות מה מקור הטעות. מבחן זה הוא מסוג המבחנים הדורשים השקעה בהכנה, אך קלים לבדיקה בזמן קצר.

סיכום

מסכת עירובין היא דוגמה מצויינת לחומר לימודי אשר בו הקושי העיקרי נובע מחוסר הכרת המציאות אליה מתייחסת המשנה. הדרך שניגשנו להוראת היחידה הזאת ממסכת עירובין שילבה התמודדות ישירה עם המשנה, לשונה, ומפרשיה עם שימוש בציורים המבהירים וממחישים לתלמיד במה עוסקת כל משנה ומשנה. השימוש הנכון בציורים מעין אלה מבהיר את החומר הנלמד ואף מאפשר לתלמיד להתמודד עם המשניות באופן פעיל ועל ידי לימוד עצמי. מעבר לכך, השימוש בציורים נאים וברורים הופך את הלימוד למושך ומעניין יותר. ניתן להעשיר את הלימוד של משניות בהרבה תחומים על ידי כלים גרפיים מתאימים.

תרשים 7

נטועים ב (כסלו תשנ"ה)

שיעורים בסגנון דומה ניתן ללמד במגוון רחב מאוד של מסכתות, מסדר זרעים, מועד ונזיקין. דרך העבודה הזאת מתאימה גם למשניות הנחשבות "מופשטות". השיעורים הללו מתאימים לתלמידים בכיתות ו-ח, והניסיון מלמד שאין לגילאים האלה כל קושי להתמודד עם המשימות המתוארות כאן. את המיומנות הדרושה ללימוד בסגנון הזה רוכשים התלמידים יחסית מהר, ותלמידים שלמדו בצורה הזאת נוהגים לשמור – ביוזמתם – לעצמם את דפי העבודה, ואף זוכרים את הנלמד לטווח ארוך. הלימוד לפי הדפוס המוצע כאן אף עשוי לשמש לתלמידים בסיס טוב ללימוד מסכתות אחרות בעתיד. ואחרון חביב: דפוס העבודה המוצע כאן אף שומר על תחושת הרעננות וחיות הלימוד של המורה, גם אחרי השקעת שעות רבות של עבודה. החיפוש המתמיד אחרי דרכי המחשה, העשרה, והעמקה והניסיון להציב בפני התלמידים אתגרים לחשיבה, הופכים את הלימוד לחווייה, לא רק לתלמיד, אלא גם למורה.